

Nou biografies de pioneres del valencianisme

Núria Cadenes

«És necessari, si volem fer una política profitosa, que tots nos donem comte de la preemptòria obligació que tenim, com a valencianistes i més encara com a republicans, d'explaiar el valencianisme cap al món femení. Sembla que sigam uns misòginos si es contempla l'història de totes les agrupacions valencianistes que fins ara han existit.»

Enric Navarro Borràs, 1930

Hi ha pistes, rastres: articles signats, cròniques periodístiques, els aplaudiments fervorosos que, cent anys després, encara tindrien eco si els sabéssim escoltar. De vegades també passa que la pista és l'absència de rastres, precisament. Com en el cas que ara ens ocupa.

El novembre de l'any 1918 es publicava la Declaració Valencianista, un manifest de vuit bases d'acord i reivindicació mínimes que, seguint d'alguna manera l'estela de les Bases de Manresa, marcava un punt d'inflexió clau per a l'incipient moviment de presa de consciència i de reivindicació nacional (aquí potser hauríem de posar-hi aquelles cometes fusterianes que inciten pluralitats i matisos) al País Valencià. Tan punt d'inflexió i tan clau que se'l pot considerar, de fet, el naixement del valencianisme polític. Aquest moviment ja es pastava i es coïa i madurava des de dècades enrere, certament, però, quan analitzem la història, ens agrada de posar-hi fites, línies, compartiments, noms que ens facin l'aparent garbuix mínimament comprensible. N'hi pot haver i n'hi ha d'altres: l'any 1902, quan el metge i polític Faustí Barberà va pronunciar el discurs famós; o l'any

1910, quan en va publicar una versió ampliada que va titular «De regionalisme i valentinicultura»; o el 1907, quan, per commemorar els dos-cents anys que feia de la batalla d'Almansa, es va convocar l'Assemblea Regionalista Valenciana amb la idea de crear una Solidaritat Valenciana igual com la que ja funcionava a Catalunya des d'un any abans... o el 14 de novembre de l'any 1918, quan van quedar impreses a la primera plana del diari *La Correspondencia de Valencia* aquelles vuit «bases que la Unió i la Joventut valencianistes defensaven» i que configuraven la Declaració Valencianista.

En dies successius, cadascuna d'aquelles bases va ser comentada i ampliada per vuit representants de les organitzacions que les signaven: Eduard Martínez Sabater, Ignasi Villalonga, Josep García Conejos, Eduard Martínez Ferrando, Pasqual Asins, Salvador Ferrandis Luna, Maximilià Thous Orts i Lluís Cebrian Ibor. Si ens situem en aquell començament del segle xx, no ens sorprèn que a la llista de desenvolupadors d'autoritat no hi consti cap dona. I, tanmateix, un apunt a l'article en el qual Salvador Ferrandis Luna desenvolupava la base sisena, la que feia referència al municipalisme, va alçar la llebre: hi deia que «totes les forces polítiques i socials» havien de poder col·laborar en el govern del poble, i que endavant amb la pràctica de referèndums, i que tot plegat mitjançant sufragi universal. Amb cinc mots sorprenents que seguien el sintagma: «extensible fins a les dones».

La llebre.

Faltaven catorze anys perquè Clara Campoamor pronunciés el discurs al Congrés de l'Estat espanyol demanant el sufragi femení i «ací al País Valencià hi havia un grup d'intel·lectuals que ja ho reclamaven». Ho apunta Reis Gallego a la presentació del primer volum de *Dones & valencianisme*, escrit per Maria Lacueva i dedicat a les pioneres, a les dones que no signaven cap declaració, però que ja hi eren. I ja influïen.

No se sap com va ser que es gestés aquella proposta, que s'introduïssin aquells cinc mots clau, però, en trobar-los, es va encendre l'espurna que va fer que, passats cent anys, mentre es preparaven actes

de commemoració de la Declaració Valencianista, des de la Fundació Nexa es preguntessin si aquelles dones que hi van participar podien haver quedat difuminades, fins i tot esborrades per la sorda masticació del patriarcat. I es va proposar de tornar a treure els seus noms, i els seus actes, a la llum. I va néixer el Projecte Pebrella (que pren el nom de la *Thymus piperella*, la planta endèmica del País Valencià que des de temps immemorials s'ha fet servir per cuinar, per adobar verdures i per guarir els mals), i que és, tal com destaca Gallego, «el primer treball que articula una genealogia femenina valencianista formada per aquelles dones que s'han posicionat a favor —i sovint en defensa— del patrimoni cultural, ecològic, lingüístic, històric, artístic, literari o musical del País Valencià, un activisme que, en moltes ocasions, ha estat acompanyat per la consciència d'una doble problemàtica que intersecciona la condició de ser dona amb la de ser valenciana» (Lacueva 8).

El projecte és transmèdia i multidisciplinari i es va ampliant a la xarxa (web i podcasts i documentaris) i ja fa temps que funciona. Per què en parlem avui? Perquè sí, perquè volem (en ovidiana concepció) i perquè ens dona la gana (a l'estil de Montserrat Roig). També perquè recentment s'ha materialitzat en paper el primer volum d'aquesta empresa, el de les pioneres, que abasta un període de temps referencial entre les possibilitats del 1900 i la derrota del 1939. I perquè és una meravella.

Se'n preparen més (clandestines, resilents, empoderades), però potser aquest, el de les pioneres, per la distància en el temps i en els termes, pels buits i pels silencis que s'allarguen, per l'emoció de la descoberta, de la justícia a poc a poc recobrada, és el més emocionant. O potser no, potser les unes se sumen a les precedents i tranquil·lament prescindeixen de la competició. Segurament serà així. El cas és que ara tenim aquesta primera, intensa, sorprenent panoràmica, i que un cop fullejada i llegida i rellegida és gairebé impossible de contenir la necessitat de compartir, de pintar els seus noms a les parets, de saludar el veïnat amb un bon dia que s'allargui per dir també Rausell, Piera, Matalí, Espí, Navarro, Monzó, Soto, Garcia, D'Aitana.

Així, seguit seguit i en l'ordre en què les has conegudes si, com és el meu cas, te n'ha arribat la primera notícia en aquest ordre que els ha donat Maria Lacueva a la seva documentada, concisa, recopilació de biografies: bon dia i Rausell, Piera, Matalí, Espí, Navarro, Monzó, Soto, Garcia, D'Aitana. Fa tant de temps que no se senten que fa ganes d'anar-les repetint en tirereta: Rausell, Piera, Matalí, Espí, Navarro, Monzó, Soto, Garcia, D'Aitana. Que n'hi havia més, que la llista es farà més llarga, i que caldrà afegir-hi els noms, també, per acabar-les de singularitzar i entendre que cadascuna tenia un món i una manera, però d'entrada potser aquesta repetició ens servirà perquè ens quedin així a la memòria: Rausell, Piera, Matalí, Espí, Navarro, Monzó, Soto, Garcia, D'Aitana.

Un cop en tens la referència, és més senzill d'anar-ne delimitant la petjada, de recordar aquelles dames tan de dreta que eren Manuela Agnès Rausell Soriano («bondadosa i discreta senyora», segons Constantí Llombart: les virtuts de les dones que siguin la caritat i passar desapercebudes) i Josefina Piera Rosario i Vicenta Matalí Bayona; l'escriptora velada Milagros Espí Soler; la trena de valencianisme, feminisme i renovació pedagògica que representa Empar Navarro Giner; el cristianisme social de Pilar Monzó Pons; l'anarquisme i el pacifisme de Rosari Soto; la modista protestant Elisa Garcia Villalba; el misteri rere Teresa d'Aitana.

Rausell, la que escrivia però es va casar i quan va quedar vídua hi va poder tornar, la que declarava el seu amor de llengua i denunciava en vers la substitució lingüística que ja vivia la València benestant, la mecenes de la causa valencianista, patrocinadora de premis i de monuments, «la primera escriptora que arriba a fer-se un lloc, personal però també pels seus escrits, dins d'una entitat eminentment masculina com era Lo Rat Penat» (Lacueva 27), l'associació cultural fundada el 1878 per mirar d'impulsar, també al sud, la Renaixença.

Piera, fèrria representant de la dreta catòlica, fervorosa i reconeguda oradora («la conocida propagandista valenciana pronunció otro de sus discursos delicados, rico en provechosas enseñanzas», relatava la crònica periodística d'un míting de l'any 1932), mobilitzadora del

vot de les dones, i defensora del sufragi femení («hay que aceptarlo, porque no es un favor que se nos concede: es un deber que como a ciudadanos se nos reconoce, y ante el deber no hay que huir», escrivia, per exemple, a la columna «Actuación femenina» que tenia al diari *Las Provincias*), la que pronunciava conferències davant de centenars de persones que coneixem per les cròniques que en publicaven els diaris i en què, entre fervoroses interrupcions amb ovacions i llargs aplaudiments, quedava palès tant el compromís que prenia a favor de la recuperació lingüística i cultural del País Valencià com la reivindicació contra l'espoli econòmic per part de l'Estat espanyol (literalment, i un cop més segons la crònica del diari, «nuestra querida Valencia, que es la que más tributa al erario público y que menos caricias recibe del poder central»).

Matalí, mestra, carlina, amiga de Piera i, com ella, conferenciant per la Dreta Regional Valenciana («La cultura femenina i la seua influència en el progrés dels pobles», per exemple, l'any 1930, una també aclamada dissertació en què defensava, en fi, els valors «tradicionals» davant de les «immundícies» que es veu que omplien teatres i cinemes i quioscs «en nom de l'art i de la literatura»), autora d'alguna novel·la curta que ja es publicava en l'ortografia normalitzada, bo i seguint les propostes fabrianes que significaven les posteriorment anomenades Normes de Castelló, predicadora del paper de les dones com a mullers i mares i para de comptar, per bé que ella mateixa dugués a la pràctica una vida ben diferent, tal com destaca Maria Lacueva: «tenia una vida pública molt activa com a oradora política i, alhora, uns estudis i una carrera professional que li permetien treballar tant per al sistema escolar públic com de directora de la seua pròpia escola».

Espí, que de menuda escrivia d'amagat perquè a casa consideraven que era una «cosa lletja i indecent pròpia de les dones de mala vida» (així ho contava ella passats els anys), i que de gran ho feia darrere de les espatlles i dels mots del seu marit, el periodista Jesús Morante Borràs. Perquè ella modelava i polia i articulava en forma i en argument i tant com els fes falta les obres d'ell, encara que d'això no en quedés enlloc constància.

Navarro, pionera de l'educació activa i arrelada i, per tant, tenaç reivindicadora de l'ús del català a l'escola, la persona que més infants va preparar, l'any 1922, per al III Concurs Infantil de Lectura en valencià que organitzava Nostra Parla, aquella entitat creada per gent del Principat de Catalunya i del Rosselló i de les Balears i del País Valencià precisament per visibilitzar la unitat de la llengua catalana: de «176 criatures que s'havien presentat, repartides de manera molt paritària (90 xiquets i 86 xiquetes), Navarro n'havia dut 38», explica Lacueva; l'oradora capaç de fer canviar d'opinió el mestre Vicent Nicolau Balaguer quan aquest propugnava que valencià i castellà s'estudiessin alhora i d'influir així, decisivament, en l'èxit d'una assemblea que va comptar amb la participació de prohoms de diferent signe (Carles Salvador o Martínez Ferrando o Maximilià Thous o Fèlix Azzati o Ignasi Villalonga, les conclusions del qual, referia la crònica, s'acordà que s'harmonitzessin «amb les de la senyoreta Navarro») i que, tal com ha estudiat Isabel Graña i cita Lacueva, «depassà els seus propòsits inicials i contribuí a la creació d'un clima favorable per a l'entesa de tots els partits polítics valencians» a favor de la llengua, dels carlins als republicans radicals; l'activista que, per a la crònica de l'època, es converteix en «linda señorita», sense propòsit ni carrera, quan es casa amb el mestre i polític valencianista Maximilià Thous; la presidenta de l'Agrupació Valencianista Republicana que, perduda la guerra del 36, s'encara a una petició de pena de mort per «adhesión a la rebelión» amb «agravante de perversidad y transcendencia»; la mestra que va passar tres anys a la presó i que, allà, hi va organitzar teatre i cursos d'alfabetització.

Monzó, que amb el seu teatre de caire social va omplir les sales de València, que, als anys trenta del segle xx, eren espais d'alta efervescència, i que va esdevenir una figura reconeguda i molt popular per obres com ara *La falta de Marieta* o *El chenit de Tana* o *Pare...! Pare...!* o *La nòvia de Paquito* o *Calor de niu* o un fum més (la seva producció va ser vertiginosa i l'èxit, també), considerada posteriorment com «la figura femenina més rellevant de l'època pel que fa al conreu del teatre valencià entès com a eina fonamental per a la consolidació de

la Renaixença» (Lacueva 116), l'activa reivindicadora dels drets dels escriptors valencians que es va mobilitzar també per a la creació de la Societat Valenciana d'Autors, impulsada gràcies al fet que es constataessin els avantatges que havia significat la creació de la Societat d'Autors de Catalunya: els autors valencians, explica Maria Lacueva, «reclamaven una entitat pròpia que tinguera autonomia a l'hora de tramitar i resoldre autoritzacions d'estrenes teatrals, permisos, reclamacions, fixació de tarifes, etc.» i que els evités els perjudicis del «centralismo absorbente».

Soto, l'activa militant antifeixista, anarquista, valencianista, pacifista, la dona que escriu: «Deuen saber els valencians que les reivindicacions socials, els moviments polítics, tenen tots cabuda, siguen de la mena que siguen, dins del nostre moviment de reivindicació patriòtica; que eixes energies que gasten en aquelles poden ser aplicades conjuntament a les nostres aspiracions de llibertat; fixeu-vos, sinó, en el moviment de les Germanies» i també que aquesta «lliberació» no hauria de ser un triomf «per al baix desig de dominar a altres pobles o a altres germans, no; sinó pel desig humanitari de ser un poble digne de la seua llibertat»; la dona que ja quan comença a publicar articles ho fa per reivindicar la memòria de Guillem Sorolla, líder de la revolta popular de les Germanies al segle XVI i en qui troba que interseccionen dues qüestions clau: la classe social i la identitat nacional (la defensa de la causa social i dels furs valencians, per dir-ho en la seva terminologia), per reclamar que se li erigeixi un monument com el de Casanova a Barcelona: «no mirarán color de política ni sus defectos, sino todos unidos, cada uno con sus ideas más o menos avanzadas, pero con un solo ideal: ¡el monumento a Guillem Sorolla! Y más tarde el Estatuto»; l'escriptora que, quan imagina l'acte d'inauguració d'aquest monument, hi posa música, i és l'Himne de l'Exposició del 1909 (la cosa que dècades després convertiran en himne oficial de l'autonomia sorgida de l'autoanomenada Transició), però que no comença amb l'hòrrid i ofensiu verset del «Per a ofrenar noves glòries a Espanya», sinó amb aquest altre: «Tots baix els plecs de la nostra Senyera». I podria ser que l'autora de la reformulació fos Soto, precisament. Podria ser.

Villalba, que es va fer modista i que tocava l'orgue i que escrivia i que col·laborava amb els cercles valencianistes (Acció Cultural Valenciana, Agrupació Valencianista republicana...), es va convertir en el nom que constava en algunes publicacions del seu promès, i després marit, l'escriptor Josep Mascarell i Gosp, quan aquest no podia signar articles perquè feia el servei militar obligatori (els comentaven entre tots dos, els elaborava ell, els signava ella), l'autora que defensava la llengua des de les pàgines del setmanari *Avant* o d'*Acció* o d'*El Poble Valencià*, i que ja al primer article posava el dit a la plaga de la necessitat clau: una gramàtica didàctica per al valencià, entenedora, en edició econòmica «per a què tothom pugua tindre-la».

I D'Aitana, que podria ser un pseudònim, que és un misteri d'un sol article al setmanari *El Camí* i en què treu a la palestra la poca presència de dones en el valencianisme en comparació amb el País Basc o Catalunya i que en reclama la participació activa per tal de superar el «centralisme opressor, denigrant i xafogós, que és l'Estat espanyol i és Madrid».

Opressor, denigrant i xafogós.

I això és i això són: nou apunts biogràfics per mostrar diversitat i existència. Principalment, això, existència. Per anar confegint les genealogies necessàries, per la necessitat d'anar completant el dibuix de la història. Per simple justícia, també. Per ganes, ara, de saber-ne més. Ho deixo aquí. Necessito mirar la bibliografia. De Navarro i de Soto, sobretot: que el coneixement ha de ser ampli, certament, però que tampoc no caldrà ara que ens dissimulem les preferències.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

LACUEVA LORENZ, Maria. *Dones & valencianisme. Pioneres (1900-1939)*. Fundació Nexa, 2022.